

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ГУСАК АНДРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 343.851.5

**КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

**Реферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО Зоя Аполлінаріївна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем кримінального
права, кримінології та судоустрою

доктор юридичних наук, професор
ВАСИЛЕВИЧ Віталій Вацлавович,
Національна академія внутрішніх справ,
учений секретар секретаріату Вченої ради

доктор юридичних наук, доцент
ПИЛИПЕНКО Дмитро Олексійович,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін

Захист відбудеться «4» квітня 2025 року о 13 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
03035, м. Київ-ДСП, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії
внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ-ДСП, пл. Солом'янська, 1

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Оксана ХАБЛО

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із викликів сучасного глобалізованого світу визнається зростання агресії та жорстокості серед дітей, що створює серйозну соціальну й правову проблему, негативно впливає на безпечне середовище у громадах, визначає якісні параметри злочинності неповнолітніх. Зокрема, у 2024 р. до відповідальності в Україні притягнуто 1604 неповнолітніх (+ 47,1 % порівняно з 2022 р.), які вчинили кримінальні правопорушення (424 – проступки, 1180 – злочини), зокрема крадіжки (61,2 %), грабежі (11,1 %), хуліганство (12 %), незаконне заволодіння транспортним засобом (9,4 %), у тому числі у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння. В умовах воєнного стану все частіше наголошується на необхідності посилення системи заходів запобігання протиправним діянням та контролю за неповнолітніми на основі превентивних механізмів, спрямованих на соціальну реабілітацію та підтримку молоді, у тому числі інституту пробації.

Під впливом суспільних трансформацій та законодавчих нововведень пробація неповнолітніх вважається стратегічно важливим засобом реалізації державної пенітенціарної політики. Йдеться про запровадження сучасних засад функціонування пробаційних служб, нові стандарти роботи з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення, а також більш ефективної взаємодії з органами правопорядку, інституціями кримінальної юстиції та громадянського суспільства. Оптимізація превентивних заходів в контексті пробації відносно неповнолітніх передбачає врахування індивідуальних характеристик кожної особи, яка перебуває під пробаційним наглядом, моніторинг поведінки засуджених з метою запобігання рецидиву. Удосконалення системи пробації в Україні має спиратися на апробовані національною практикою та зарубіжним досвідом інноваційні технології виправлення та реабілітації неповнолітніх.

Теоретичні пошуки у галузі кримінології, кримінально-виконавчого права та ювенального правосуддя зумовлюють звернення до наукових доробків М. С. Андріяшевської, А. М. Бабенка, І. О. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, А. Б. Благі, В. В. Василевича, В. В. Вітвіцької, Б. М. Головкина, В. В. Голіни, С. Ф. Денисова, З. А. Загинеї-Заболотенко, Р. С. Кваші, Т. В. Корнякової, В. В. Кузнецова, Н. В. Кулакової, О. Г. Кулика, В. О. Меркулової, С. А. Мозоля, Є. С. Назимка, А. М. Орлеана, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренко, Т. І. Пономарьової, А. С. Сизоненка, Д. М. Тичини, Н. С. Юзікової, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та ін.

У різні часи окремі аспекти пробаційної діяльності цільовим порядком розглядали Є. Ю. Бараш, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Г. В. Житник, А. В. Кирилук, В. А. Кирилук, О. О. Книженко, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, М. О. Колесник, В. Я. Конопельський, Н. М. Крестовська, І. М. Микитась, І. М. Михайлова, Л. І. Олефір, Д. О. Пилипенко, М. С. Пузирьов, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, С. І. Халимон, О. О. Шкута, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Одержані зазначеними авторами висновки мають важливе значення для наукового забезпечення створення в Україні пробаційної платформи як альтернативи покаранню у вигляді позбавлення або обмеження волі із забезпеченням визнаних міжнародним правом гарантій прав і свобод людини. Проте в умовах реформування пенітенціарної системи, розвиток інституту пробації щодо неповнолітніх потребує концептуального переосмислення за пріоритетами: розроблення концепції виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень; забезпечення суду інформацією щодо особи неповнолітнього; визначення напрямів взаємодії виховних установ й органів пробації під час підготовки неповнолітнього до звільнення, а також створення умов для проведення соціально-виховної роботи з ними; виконання пробаційних програм під час наглядової пробації, ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації. Зазначене підтверджує актуальність обраної теми, визначає її науково-теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021); Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), а також позицій Кіотської декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права (Чотирнадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Кіото, Японія, 2021 р.). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) й Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки 30 листопада 2021 року (протокол № 22) з уточненням Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 24 грудня 2024 року (протокол № 25).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертації є теоретико-правове узагальнення та розв'язання комплексної наукової і прикладної проблеми формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства, відомчої (міжвідомчої) регламентації та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі*:

- з'ясувати сучасний стан наукового розроблення проблем пробації щодо неповнолітніх;
- систематизувати наукові підходи до інституту пробації щодо неповнолітніх у національній правовій доктрині;
- узагальнити міжнародну практику й зарубіжний досвід правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх;
- визначити місце інституту пробації у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми;
- встановити вікові та психологічні особливості неповнолітніх для обрання та застосування заходів запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень;
- розкрити специфіку пробації щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням;
- охарактеризувати правові засоби запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, під час кримінального провадження;
- внести пропозиції щодо підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених;
- виокремити особливості досудової пробації щодо неповнолітніх;
- надати кримінально-виконавчу характеристику пробації й окреслити перспективи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах;
- сформулювати концептуальне бачення виконання пробаційних програм під час наглядової пробації;
- розкрити специфіку ресоціалізаційної спрямованості пенітенціарної пробації;
- запропонувати шляхи вдосконалення постпенітенціарної пробації щодо неповнолітніх.

Об'єкт дослідження – пробація як система наглядових і соціально-виховних заходів, спрямованих на реалізацію органами кримінальної юстиції та іншими уповноваженими суб'єктами пенітенціарної політики щодо неповнолітніх.

Предмет дослідження – кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею задач використовувались такі методи:

загальнонаукові: діалектичний – для розроблення кримінологічних та кримінально-виконавчих пробаційних механізмів, у тому числі й з урахуванням умов воєнного стану, шляхів формування та реалізації ювенальної пробації (розділи 1–4); *структурний та функціональний* – дозволили розглянути пробацію щодо неповнолітніх як комплекс правових, організаційних і практичних заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері пробації (розділ 1), застосування під час кримінального провадження (розділ 3) й у механізмі пенітенціарного й постпенітенціарного впливу (розділ 4);

спеціальні: історико-правовий – для генезису ключових етапів становлення й розвитку наукових досліджень, законодавства та пробаційної практики (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.3, 3.1, 4.1); *компаративістський* – для узагальнення міжнародно-правових стандартів, оцінки можливостей імплементації зарубіжного досвіду у національну правозастосовну практику органів кримінальної юстиції (підрозділ 1.3, розділи 3, 4); *логіко-юридичний* – у процесі внесення пропозицій щодо підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених (підрозділ 3.2), виконання пробаційних програм під час наглядової пробації (підрозділ 4.2); формулюванні загальних оцінок і висновків до розділів, а також пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики (розділи 1–4); *системний* – сприяв систематизації, узагальненню, аналізу та розробленню проєкту пробаційної програми (підрозділи 3.2, 3.3, 4.2–4.4); *моделювання* – дозволив окреслити перспективи обрання та застосування заходів запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень; соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах; розкрити специфіку ресоціалізаційної роботи пенітенціарної пробації (підрозділи 2.2, 4.1, 4.3); *формально-юридичний* – під час опрацювання матеріалів органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, пробаційних та судових органів, виховних установ (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1–3.3), з подальшим розробленням механізму запобігання вчиненню неповнолітніми повторних кримінальних правопорушень (розділ 4); *статистично-математичний* – з метою порівняння результатів опитувань персоналу органів пробації, поліцейських ювенальної превенції, неповнолітніх суб'єктів пробації (розділи 2–4); аналізу отриманих емпіричних даних і статистичної звітності уповноважених інституцій (підрозділи 2.1–2.4, 4.1–4.4).

Емпіричну базу дослідження становлять зведені дані вивчення 335 справ неповнолітньої особи органу пробації упродовж 2018–2024 рр. (з усіх регіонів України); 300 досудових доповідей щодо неповнолітніх-обвинувачених; 450 вироків, винесених судами України щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми за ст. 115, 185–187, 189, 289, 296 Кримінального кодексу України, з усіх регіонів України; 25 матеріалів комплексних перевірок Управління нагляду за додержанням законів у місцях несвободи та органах пробації Департаменту протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах Офісу Генерального прокурора; результати опитувань 984 респондентів (470 працівників органів пробації, 85 прокурорів, 124 поліцейські – співробітники підрозділів ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції України в областях; 305 засуджених неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації); аналітичні звіти та узагальнення Міністерства юстиції України (Державна кримінально-виконавча служба України, Департамент з питань виконання кримінальних покарань, Державна установа «Центр пробації»), Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому реалізовано доктринальний підхід до формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх в Україні з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем виправлення неповнолітніх та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, забезпечення суду інформацією, що характеризує неповнолітніх-обвинувачених. Найсуттєвішими з них вважаються наступні положення:

вперше:

- розроблено концептуальні засади пробації щодо неповнолітніх як ефективного і важливого інструменту гарантування безпеки суспільства; ключового та стратегічного напрямку удосконалення правосуддя; складової системи ювенальної юстиції; комплексу правових, організаційних, інформаційно-аналітичних, прогностичних та інших засобів, спрямованих на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей, рівня розвитку та соціально-психологічного стану; процесу реалізації апробованих пробаційних програм на противагу покаранню, пов'язаному з обмеженням волі;

- визначено параметри імплементації кращих світових пробаційних моделей щодо неповнолітніх й зарубіжного досвіду правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх, зокрема визнано перспективним для впровадження у національну пенітенціарну практику таких інструментів: моніторинг ефективності пробаційної системи (Великобританія, Японія); координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт (Естонія, Латвія); взаємодія персоналу органів пробації з виховними установами (Данія, Фінляндія); примирення у системі «жертва-злочинець», кадрове забезпечення – підготовка, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу для реалізації пробаційних програм (Німеччина, США); формування та реалізація комплексних цільових програм, спрямованих на зниження рівня злочинності неповнолітніх та створення безпечного середовища (Австрія, Велика Британія, Італія, Норвегія, Португалія, Франція, ФРН, Швеція, Швейцарія, Японія);

- запропоновані стратегічні пріоритети удосконалення законодавчої та відомчої (міжвідомчої) регламентації інституту пробації щодо неповнолітніх в Україні з унормуванням (закріпленням, коригуванням): прав та обов'язків неповнолітніх, які перебувають на випробувальному терміні; переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не пов'язані з позбавленням волі; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації; форм взаємодії органів пробації з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; процедури пробаційного контролю щодо забезпечення моніторингових функцій органів пробації; гарантій захисту прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією; відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації;

– науково доведено доцільність запровадження у практику органів пробації проактивних методик роботи з неповнолітніми з урахуванням розробленого проекту пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості», що ґрунтується на освітніх та психологічних підходах зміни переконань і поведінки й спрямований на реабілітацію, соціальну адаптацію неповнолітніх шляхом підвищення правової свідомості та розвитку правової культури, а також внесення змін та доповнень до низки пробаційних програм («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»);

– сформульоване наукове бачення порядку виконання покарання у виді пробаційного нагляду щодо неповнолітніх, що включає: оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення у віці 14–17 років (захисні фактори, криміногенна потреба, фактори ризику); проведення моніторингу щодо стану застосування покарання у виді пробаційного нагляду; виконання неповнолітніми засудженими покладених на них обов’язків;

удосконалено:

– доктринальні підходи до поняття інституту пробації як, по-перше, складової ювенальної юстиції, що реалізує державну політику у сфері пробації; по-друге, систему вповноважених державних органів наділених відповідними правами та обов’язками щодо захисту неповнолітніх й виконання комплексу функцій, передбачених кримінально-виконавчим законом; по-третє, засобу запобігання кримінальним правопорушенням;

– кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця, з виокремленням вікових та психологічних особливостей, які впливають на обрання та застосування пробації під час кримінального провадження, а також у механізмі запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень;

– розподіл кримінальних процесуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми на: загальні (застосовується до неповнолітніх підозрюваних (підсудних)) та індивідуальні (особистий вплив на особу підозрювану (підсудну), що обмежує (або повністю виключає) її можливість вчинення протиправних дій); фізично-примусові (домашній арешт, тримання під вартою, тимчасове затримання, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, а також направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу) та психолого-примусові (ґрунтуються на особистому зобов’язанні підозрюваного (обвинуваченого)) або діях третіх осіб);

– систематизацію суб’єктів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими: пенітенціарні (Державна кримінально-виконавча служба України та її територіальні органи управління; персонал виховних колоній; батьківський комітет при колонії); профільні (заклади освіти; педагогічна та піклувальна ради; спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; поліція; суд; прокуратура); інші – підприємства, установи, громадські та релігійні організації, волонтери;

– унормування електронного моніторингу пробації неповнолітніх шляхом розроблення проєкту Порядку застосування електронних засобів контролю під час перебування на пробації й мобільного застосування як засобу електронного контролю;

дістало подальший розвиток:

– наукове обґрунтування інституційного забезпечення пробації в Україні шляхом упорядкування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації – Державної кримінально-виконавчої служби України з метою усунення відомчої колізії й розширення взаємодії судів та інших органів державної влади у сфері психосоціальної корекції;

– унормування реалізації кримінально-виконавчої моделі пробації щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням Закону України «Про пробацію» й Стратегії реформування пенітенціарної системи, операційного плану її реалізації, що включає: забезпечення справедливого правосуддя через вибір покарання та вжиття заходів виправлення; розширення альтернативних форм покарання; посилення економічної доцільності утримання неповнолітніх у виховних установах; запобігання рецидиву протиправних дій; затвердження пробаційних програм; індивідуалізація виконання пробації з врахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітнього; утворення вертикалі прес-офіцерів у регіональних підрозділах пробації та розвиток їх співпраці; розроблення підзаконних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності та системності проведення пробаційних заходів;

– складові досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього: загальна інформація про обвинуваченого; соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі на певний строк та рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень;

– підходи до впровадження системи електронного обміну документами між судами та органами пробації, яка дозволить негайно розпочати підготовку досудової доповіді до вчасного розгляду кримінального провадження у судовому засіданні;

– обґрунтування введення спеціалізованого курсу професійної підготовки персоналу виховних колоній з розподілом на основні блоки: теоретичні знання; практичні навички виконання професійних обов'язків; формування особистих психологічних якостей;

– правове регулювання та основні компоненти впливу на неповнолітніх у виховних установах: каральний (вплив змісту покарання згідно Правил внутрішнього розпорядку, застосування зазначених у КВК України засобів виправлення); виховний (вплив на розвиток, корекція поведінки засудженого); психологічний (надання психологічної допомоги).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень проблем пробації та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 р.);

законотворчій діяльності – шляхом внесення низки проєктів змін та доповнень до Закону України «Про пробацію» на основі розробленого автором проєкту пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості» (акт Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 10 березня 2025 р. № 250310-1);

діяльності органів кримінальної юстиції – для розроблення та удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій з питань пробації неповнолітніх (акт Державної установи «Центр пробації» у Волинській області від 11 березня 2025 р.);

освітньому процесі – для підготовки підручників, лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсів криминології та кримінально-виконавчого права, а також у рамках розробленого спеціального курсу «Пробація неповнолітніх» при проведенні різних видів занять (тренінгів) з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної установи «Центр пробації» і Національної поліції України (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Власні теоретичні розробки здобувача після захисту кандидатської дисертації (2010 р.) та в опублікованих у співавторстві основних наукових працях становлять понад 70 %. Наукові доробки співавторів за темою дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 12 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (м. Київ, 9 квітня 2016 р.); «Питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 16-17 червня 2017 р.); «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14-15 травня 2019 р.); «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк 14-15 червня 2019 р.); «Problems of practical application of innovations, methodology and experience» (Португалія, м. Лісабон, 15-16 квітня 2021 р.); «International scientific and practical conference» (Польща, м. Вроцлав, 26–27 лютого 2021 р.); «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 10 грудня 2021 р.);

«Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 4-5 червня 2021 р.); «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 9 грудня 2022 р.); «Science, practice and theory» (Японія, м. Токіо, 1-4 лютого 2022 р.); «Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів національної поліції України» (м. Кропивницький, 28 квітня 2023 р.); «Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі» (м. Вінниця, 19 квітня 2024 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 44 наукових працях, серед яких дві монографії, 18 статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, та чотири у періодичних виданнях іноземних країн, п'ять статей – у виданнях, що індексуються у наукометричних базах даних Scopus та Web of Science, 13 тез доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях та круглих столах та дві – у колективних монографіях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (450 найменувань на 51 сторінці) та трьох додатків на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 499 сторінок, з них основний текст дисертації – 418 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету й задачі, об'єкт і предмет та охарактеризовано методи дослідження; окреслено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача; надано відомості про апробацію та публікації результатів дослідження, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні засади дослідження проблем пробації щодо неповнолітніх» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукового розроблення проблем пробації щодо неповнолітніх»* за підсумками ретроспективного аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених різних періодів доведено, що переважна більшість фундаментальних розроблень у галузі кримінології та кримінально-виконавчого права з проблем пробації з'явилися на початку ХХІ ст. під впливом виокремлення «пенітенціарної науки». Правові, організаційні і практичні аспекти застосування інституту пробації розглядали в монографічних роботах і навчально-методичних виданнях представники переважно київської (Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, М. С. Пузирьов, С. І. Халимон, О. О. Шкута, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов) та харківської (Т. А. Денисова, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець) наукових шкіл.

Певний масив наукових досліджень стосується характеристик окремих категорій правопорушників, у тому числі неповнолітніх, які перебувають на обліку у пробаційних установах, відбувають покарання з випробуванням (О. І. Богатирьова, І. М. Михайлова, Д. О. Пилипенко).

Наголошується, що сталі доктринальні підходи до вивчення інституту пробації щодо неповнолітніх потребують переосмислення в контексті ряду законодавчих нововведень і актуальної практики відповідних державних структур з проведенням міждисциплінарних досліджень у галузях соціальної роботи, ювенальної психології та педагогіки (В. В. Гальцова, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, О. І. Кудерміна, А. О. Лігоцький, В. С. Медведєв, Л. І. Мороз, В. М. Синьов, С. І. Яковенко та ін.).

У підрозділі 1.2 *«Концептуальні підходи до інституту пробації щодо неповнолітніх у національній правовій доктрині»* наголошено, що пробація сприяє виконанню важливої правової функції виправлення неповнолітніх правопорушників та запобігання учиненню ними повторних правопорушень. Основна мета пробації полягає у наданні неповнолітнім соціальної підтримки як персоналом органу пробації, так і уповноваженими державними й недержавними інституціями після звільнення з виховних установ.

Специфіка пробації щодо неповнолітніх полягає у застосуванні всього комплексу наглядових та реабілітаційних заходів з урахуванням виду пробації (досудова, наглядова, пенітенціарна), зокрема: поєднання нагляду з наданням соціальної, психологічної та іншої підтримки дитині, яка перебуває в конфлікті із законом; оцінка та мінімізація (нейтралізація) зовнішніх чинників учинення неповнолітнім кримінального правопорушення повторно; поєднання прямого та опосередкованого (родина, школа, соціальні групи) впливу на неповнолітніх, які перебувають під пробаційним наглядом; багатостороння взаємодія установ виконання покарань, органів пробації та суб'єктів соціального патронажу, спрямована на соціальну адаптацію неповнолітніх засуджених.

Особливе місце в механізмі постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх посідає багаторівнева взаємодія суб'єктів ювенальної превенції (персонал органу пробації, суди, правоохоронні інституції, органи і служби у справах дітей, спеціалісти у галузі дитячої психології, педагоги, органи місцевого самоврядування, громадські організації), які в межах повноважень і статутних завдань сприяють створенню належних умов для соціалізації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі (профорієнтація, підтримка в навчанні та пошуку роботи, психологічне консультування тощо).

У підрозділі 1.3 *«Міжнародна практика та зарубіжний досвід правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх»* наголошується на імплементації міжнародних правових стандартів як складовій удосконалення системи кримінальної юстиції, у тому числі за напрямом ювенальної превенції.

З огляду на досвід ряду європейських країн та США виокремлено найбільш перспективні для впровадження в національну правову практику моделі нормативної регламентації та здійснення пробації щодо неповнолітніх за напрямками: загальний моніторинг ефективності системи пробаційних заходів; підготовка досудової доповіді з розробленням програм корекції соціальної поведінки та превентивних заходів; координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт; організація взаємодії соціальних служб у справах дітей з установами виконання покарань; моделі примирення у системі «жертва-злочинець»; підготовка кадрів для реалізації пробаційних програм.

Досвід функціонування національних систем пробації неповнолітніх без ізоляції засуджених від суспільства в ряді європейських країн та США виявляє більший економічний ефект, порівняно з витратами держави на утримання особи у виховних установах. Приміром, у Швейцарії та Норвегії функції пробаційних органів виконують благодійні організації. Головна мета служб пробації в Болгарії, Естонії, Фінляндії полягає у використанні альтернативних методів, що не передбачають ув'язнення – обвинуваченому призначають покарання, не пов'язане з позбавленням волі, з одночасним контролем над ним («пробаційний нагляд») й проведенням роботи щодо коригування її поведінки («соціальна адаптація»). У США ще з 1869 р. запроваджено державну посаду «пробаційного агента», який наділений повноваженнями щодо відвідування неповнолітніх у пенітенціарних закладах й контролю за правопорушниками з ініціюванням їх звільнення за умов належної поведінки. Служба пробації в США застосовує найрізноманітніші методи нагляду за неповнолітніми навіть у разі незначного правопорушення (інтенсивний виправний термін, домашній арешт, передача на поруки батьків, GPS-моніторинг). Функціонує й система спеціалізованих судів для неповнолітніх, де термін пробації не перевищує трьох років або максимального терміну для дорослих. Загалом, розвиток пробації в США віддзеркалюється у законодавчих актах, які визначають умови та терміни пробації, процедури її продовження та скасування.

Зосереджено увагу на типологічних особливостях організаційної побудови та відомчої підпорядкованості служб пробації різних країн (Великобританія, Данія, Естонія, Латвія, Норвегія, Фінляндія, Чехія, Японія – служба пробації підконтрольна Міністерству юстиції; Німеччина, США, Угорщина – підвідомча судовим органам; Нідерланди – прокуратурі; Швеція – тюремному відомству; Сінгапур – Міністерству громадського розвитку і спорту). Загалом зарубіжна практика засвідчує важливість співпраці між урядом, громадськими організаціями та населенням щодо запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх, координації зусиль та ефективного використанню ресурсів для досягнення цілей пробації, а спільне виконання пробаційних програм ґрунтується на міжвідомчій взаємодії стейкхолдерів (правоохоронні структури, заклади освіти, медичні установи, молодіжні рухи, волонтери тощо).

Розділ 2 «Кримінологічні засади пробації щодо неповнолітніх в Україні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Місце інституту пробації у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми»* науково підтверджено, що пробація є ефективним засобом моніторингу, соціальної підтримки, виховання, запобігання повторним кримінальним правопорушенням та зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх. Відповідні наглядові та соціально-виховні заходи застосовуються за рішенням суду у рамках виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд). За своєю соціальною й правовою природою пробація відрізняється від призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, оскільки спрямована на

виправлення неповнолітніх, формування толерантності до вчинення протиправних діянь у майбутньому, усвідомлення правопорушником суспільно небезпечних наслідків учинених дій. Окрім того, завдяки системі пробації суд одержує поглиблену різносторонню інформацію про підсудних, що сприяє індивідуалізації міри їх відповідальності. Наголошено на гуманізації системи виконання покарань, яка вимагає зменшення державного втручання та підвищенні мотивації для декриміналізації світогляду особи-злочинця. Досягнення такої мети передбачає використання інституту пробації як засобу забезпечення ефективного контролю над особами, які вчинили правопорушення, та їх реабілітації, при цьому зменшуючи вплив виховних установ.

У системі заходів запобігання правопорушенням, учиненим неповнолітніми, особливе місце посідає індивідуально-профілактична робота на основі складеного органом пробації плану роботи із засудженим, що включає комплекс заходів з надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисної діяльності; допомога у вирішенні соціальних проблем, у тому числі розв'язанню конфліктних ситуацій у родині.

Окрему увагу зосереджено на оцінюванні ризиків учинення неповнолітнім кримінального правопорушення повторно, необхідної при підготовці досудової доповіді та складанні індивідуального плану роботи із засудженим, що включає: *захисні чинники* – характеристики осіб, які притягуються до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, фактори впливу на їх протиправну діяльність родини, освітнього середовища, соціального оточення; *криміногенні чинники* – ступінь впливу певного фактору ризику на виникнення (розвиток) протиправної поведінки; *чинники рецидиву* – причини та умови вчинення кримінального правопорушення повторно. Основними завданнями оцінки ризиків є: виявлення факторів, що сприяють протиправній поведінці неповнолітнього; підготовка інформації для суду, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття рішення про міру його відповідальності; проведення моніторингу змін у потребах неповнолітньої особи і рівня ризику вчинення нею повторних кримінальних правопорушень; визначення рівня нагляду та обрання програми з урахуванням виявлених криміногенних факторів, факторів сприйняття і захисту неповнолітніх осіб та обов'язків, покладених на них судом.

У підрозділі 2.2 «Значення вікових та психологічних особливостей неповнолітніх для обрання та застосування заходів запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень» на основі співвідношення кримінологічних та кримінально-правових підходів виокремлено ознаки, що впливають на суспільну небезпечність особи неповнолітнього правопорушника.

Проаналізовано основні тенденції злочинності неповнолітніх в умовах дії правового режиму воєнного стану: у 2024 р. обліковано 1 582 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від 14 до 18 років, що на 48,2 % більше, ніж у попередньому році, але у 4,1 рази менше відповідного показника 2013 р. Їх частка серед усіх правопорушників становить близько 2,0 % (2021 р. – 1,7 %,

2013 р. – 3,0 %, 2015 р. – 3,3 %). У структурі ювенальної злочинності домінують корисливі та корисливо-насильницькі посягання на власність, зокрема крадіжки (41,8 %) і грабежі (18,1 %). Характерним є збільшення питомої ваги злочинів насильницького спрямування: хуліганств – 12,1 % (+ 23,4 %), нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 4,2 % (+ 34,7 %), умисних вбивств – 4,9 % (+ 42,2 %), згвалтувань та інших видів сексуального насильства – 1,8 % (+ 11,9 %), із тенденціями до щорічного зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів (+12,1 %), правопорушень, учинених у складі групи (+ 42 %), під впливом психоактивних речовин (+ 30,9 %), через поширення бродяжництва й дитячої безпритульності (+29 %) та домашнього насильства (+ 49 %). Неповнолітні правопорушники зазвичай мають серйозні деформації моральних і правових ціннісних орієнтацій, для них характерні відсутність почуття сорому й байдуже ставлення до переживань інших.

Підкреслено важливість урахування вікових і психологічних особливостей неповнолітніх для обґрунтування судом міри покарання, у тому числі шляхом застосування щодо них альтернативних позбавленню волі заходів виховного впливу зі збереженням соціальних зв'язків.

У підрозділі 2.3 «Пробація щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням та напрями її вдосконалення» доведено, що інститут пробації у комплексі заходів запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх слугує: забезпеченню справедливого правосуддя із вжиттям альтернативних позбавленню волі заходів виправлення; економії витрат на утримання ув'язнених у виховних установах; зменшенню ризиків рецидиву; налагодженню співпраці (комунікації) уповноважених державних структур, їх службових осіб, територіальних громад, громадськості й волонтерських організацій для супроводу неповнолітніх, які перебувають під наглядом пробаційної служби.

Запропоновано концептуально нові напрями застосування інституту пробації у запобіганні правопорушенням неповнолітніх із розробленням проєктів змін та доповнень до законодавства, що включають: 1) конкретизацію обов'язків, які покладаються на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні (щодо виконання громадських робіт; відшкодування збитків; участі у реабілітаційних і корекційних програмах; обмеження вільного часу; проживання в пробаційному центрі; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; завершення початкової, середньої або вищої освіти); 2) закріплення переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації і не включають позбавлення волі, зокрема: виправний нагляд під контролем наглядачів; громадський осуд; примусові вибачення перед потерпілими; відшкодування збитків; проходження освітніх курсів у школі або спеціальній школі-інтернаті; 3) закріплення критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації, у тому числі й шляхом відбору та оцінки неповнолітніх органом пробації; напрямів взаємодії з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; 4) унормування процедури пробаційного контролю, що включає вимогу до правопорушника регулярно звітувати до органу

пробації, проведення перевірок та відвідування місця проживання правопорушника, забезпечення дотримання умов пробації, визначення потенційних ризиків та вжиття заходів щодо їх усунення; 5) захист прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією, і гарантування принципу справедливості пробаційного нагляду (роз'яснення прав та обов'язків; забезпечення конфіденційності особистої інформації); 6) закріплення відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації (зміни умов пробації, попередження, альтернативні варіанти покарання; призупинення пробації та повернення до ув'язнення); 7) запобігання корупції та зловживанням у системі пробації (внутрішній аудит; дотримання етичних стандартів; встановлення процедур розгляду заяв і скарг; антикорупційні навчання персоналу).

Розділ 3 «Особливості застосування пробації щодо неповнолітніх під час кримінального провадження в Україні» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Кримінальні процесуальні засади запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми» здійснено розподіл кримінальних процесуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, на фізично-примусові (домашній арешт; тримання під вартою; затримання; поміщення до психіатричного закладу; направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу) та психолого-примусові, що ґрунтуються на зобов'язанні неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) або діяч (зобов'язаннях) третіх осіб.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що суд у більшості випадків повинен застосовувати саме передачу неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи (ст. 493 КПК України) як найбільш ефективний запобіжний захід, який може бути застосований до неповнолітнього, позаяк особисте зобов'язання не має такого стримуючого і виховного впливу. У разі застосування цього запобіжного заходу між органом досудового розслідування і підозрюваним знаходиться посередник, який несе не тільки правову, а й моральну відповідальність перед органами досудового розслідування. Особисте зобов'язання ж засноване на ефекті страху. Для неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, найбільш ефективним є запобіжний захід, який забезпечує контроль над його поведінкою. Перевага запобіжного заходу, передбаченого ст. 493 КПК України, над особистим зобов'язанням полягає і в тому, що контроль здійснюється у звичному для підлітка оточенні. При цьому позитивні соціальні зв'язки не тільки не розриваються, але навіть зміцнюються.

З'ясовано, що закріплення в кримінальному процесуальному законі повноважень прокурора, слідчого та дізнавача приймати процесуальні рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання щодо неповнолітніх обумовлює необхідність внесення змін до самого процесуального порядку обрання такого запобіжного заходу (ст. 179 КПК України).

Доведено, що розвиток системи домашнього арешту та призначення такого запобіжного заходу істотно зменшує кількість осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах, включаючи неповнолітніх, що тягне за собою скорочення витрат державного бюджету на утримання зазначених осіб, персоналу тощо. Даний захід передбачається як превентивна дія, яка повністю відповідає світовим тенденціям у сфері прав дитини.

Звернуто увагу на необхідність обережного використання такого запобіжного заходу як тримання неповнолітніх під вартою. Ключовим аспектом є легітимність та правильність застосування тримання під вартою неповнолітніх. Органи досудового розслідування та суди повинні безумовно дотримуватися всіх міжнародних договорів та конвенцій й національного законодавства, приділяючи особливу увагу детальному вивченню усіх обставин, мотивів та характеристик, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, вчиненими неповнолітніми, й враховувати, що такий захід має бути застосований лише у виняткових випадках, навіть якщо є підстави для його застосування відповідно до КПК України. Важливо дотримуватися принципу мінімізації тривалості такого утримання і проводити регулярні перегляди необхідності його продовження. Ухвалюючи рішення, суди мають розглядати можливість вибору альтернативних запобіжних заходів для забезпечення подальшого утримання особи під вартою, відповідно до ст. 199, 331 КПК України (рішення ЄСПЛ у справі «Будан проти України», 2015 р.).

У підрозділі 3.2 «Підготовка досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених» встановлено, що досудова доповідь, яка готується щодо неповнолітнього органом пробації, містить аргументи сторін обвинувачення та захисту щодо виду і характеру кримінального покарання.

Науково доведено, що досудова доповідь має включати розгорнуту соціально-психологічну характеристику неповнолітнього обвинуваченого, що містить: історію правопорушень (попередні судимості; вік першого притягнення до відповідальності; рецидив кримінального правопорушення); час, який минув з моменту винесення попереднього вироку (іншого рішення суду), яким особу засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела у виховній установі; форма вини; наявність обставин, які обтяжують покарання за нинішнім обвинуваченням (за виключенням повторності та рецидиву кримінального правопорушення); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення, ставлення до правопорушення з боку неповнолітнього обвинуваченого; умови життєдіяльності та розвитку (родина, житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль за поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, виходячи з його криміногенних потреб; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (з урахуванням

бажання брати участь у підготовці досудової доповіді). Важливими складовими досудової доповіді є також оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, а також висновок про можливість виправлення неповнолітнього без обмеження або позбавлення волі на певний строк.

У підрозділі 3.3 «Особливості досудової пробації щодо неповнолітніх» на основі розгляду наявних практичних проблем складання досудової доповіді оцінено перспективи запровадження системи електронного обміну документами між судами та органами пробації, що слугуватиме вчасному розгляду справи у судовому засіданні. Встановлено, що досудова доповідь складається у формі звіту з необхідними реквізитами (Закон України «Про пробацію»; наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5), долучається до матеріалів кримінального провадження (ч. 6 ст. 314-1 КПК України), проте не може використовуватися як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 314-1 КПК України).

До повноважень представника неповнолітнього слід віднести право отримувати роз'яснення щодо порядку підготовки та використання досудової доповіді, відмовлятися від участі у підготовці досудової доповіді, брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення; неповнолітній зобов'язаний надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді; представник персоналу органу пробації не має права брати участь в кримінальному провадженні.

Виокремлені складові дослідження неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, які відображаються у досудовій доповіді: 1) загальна інформація про обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності); дата народження; місце проживання/перебування; контакти); представника персоналу органу пробації (найменування органу пробації; прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), посада, контакти, дата заповнення та підписання досудової доповіді); джерела інформації (прізвища, імена, по батькові близьких родичів, які надали інформацію про обвинуваченого, ступінь їх родинних зв'язків; прізвища, імена, по батькові осіб з числа оточення обвинуваченого та посадових осіб, які надали інформацію для підготовки досудової доповіді; найменування установи, організації або прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) особи, яка надає інформацію про обвинуваченого; перелік документів, на підставі яких вносяться дані до досудової доповіді, наприклад, характеристика, письмовий опис бесіди тощо; перелік реєстрів, відомості з яких використовувалися для підготовки досудової доповіді); 2) соціально-психологічна характеристика обвинуваченого (історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив); час, який минув з дня винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за

нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія кримінального правопорушення за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву кримінальних правопорушень); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи; фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); 3) інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; 4) оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; 5) висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі на певний строк (проблемні питання особистості обвинуваченого та його життєдіяльності, на які повинні бути спрямовані заходи впливу, висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк, з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути правослухняної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з обмеженням або позбавленням волі на певний строк); рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Розділ 4 «Пробація у механізмі запобігання вчиненню неповнолітніми повторних кримінальних правопорушень» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Кримінально-виконавча характеристика пробації та особливості проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах»* розглянуто особливості відбування неповнолітніми покарання як комплексу об'єктивних (місце та умови відбування покарання; спосіб життя після звільнення) та суб'єктивних (відношення до сім'ї та соціального оточення) чинників, врахування яких у сукупності дає уявлення про внутрішню готовність засудженого до ресоціалізації. На основі узагальнення матеріалів відносно 305 засуджених наведено основні соціально-демографічні (гендерні, вікові та рольові ознаки) та особистісні (поведінка засудженого в період відбування покарання; заохочення і стягнення; ставлення до суспільно корисної праці; участь в освітніх програмах; відношення до персоналу тощо) показники. Важливо щоб зібрані про неповнолітнього відомості зберігались в його особових справах у повному обсязі з доведенням до органів пробації.

Здійснено розподіл повноважень суб'єктів щодо створення необхідних умов для ресоціалізації, соціалізації та всебічного розвитку неповнолітнього засудженого: *пенітенціарні* – Державна кримінально-виконавча служба України, її територіальні органи управління; персонал виховних колоній, який виконує соціально-виховні функції; батьківський комітет при колонії; *профільні* – педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних закладів освіти, педагогічна та піклувальна ради, спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; *інші* – органи поліції; суд; прокуратура; органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості, громадські та релігійні організації.

Встановлено, що соціальне середовище і виховання мають значний вплив на формування особистості неповнолітнього, а тому соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи із неповнолітніми засудженими з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень та передбачає вплив на мотиваційну, пізнавальну, волюву та міжособистісну сфери. З урахуванням Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5), основна мета соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховній установі полягає в організації взаємодії з соціальним середовищем засудженого спрямованої на відновлення або встановлення соціального статусу, сімейних та корисних соціальних зв'язків, створення умов для побутового та трудового влаштування після звільнення, інтеграції в суспільство повноправним громадянином. Соціально-виховна робота, об'єднуючи виховні та соціальні чинники, комплексно впливає на результативність ресоціалізації неповнолітнього засудженого.

У підрозділі 4.2 «Виконання пробаційних програм під час наглядової пробації» наголошено, що протягом тривалого періоду в соціально-виховній та психологічній роботі з засудженими та особами, взятими під варту, спостерігається формальний підхід до процесу виправлення та ресоціалізації, а також дається у знаки неналежна увага з боку суспільства до відділів соціально-виховної та психологічної роботи. Інструменти вивчення, оцінки засуджених та виховного впливу на них виявилися малоефективними, а їх застосування характеризується непослідовністю. Сучасний інструментарій впливу на засуджених ще перебуває на стадії формування, а наявні засоби не забезпечують створення умов для ресоціалізації в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що мало б сприяти зміні поведінки неповнолітніх та запобігати вчиненню ними правопорушень після звільнення. Назріла необхідність у розширенні переліку інструментів і форм соціально-виховної та психологічної роботи з засудженими під час відбування покарання і після звільнення, удосконаленні порядку надання засудженим освітніх послуг, забезпеченні корисної зайнятості засуджених, а також ефективному використанні їх вільного часу.

Обґрунтовується, що серед заходів пробаційного характеру наглядова пробація здатна сприяти зменшенню рецидиву злочинності. Постійний нагляд,

психологічна підтримка та соціальна реінтеграція допомагають засудженим змінити свою поведінку та уникнути повторних правопорушень. Під час наглядової пробації здійснюється не лише контроль, але й розгорнута соціально-виховна діяльність відповідно до індивідуального плану роботи із засудженим, з урахуванням оцінок ризиків учинення відповідних категорій повторних правопорушень. Крім того, цей підхід передбачає індивідуальне надання консультативної, психологічної та іншої підтримки; сприяння трудовій адаптації; залучення до освіти; участь у виховних і соціально корисних ініціативах; а також проведення індивідуально-профілактичної роботи. У цьому контексті результати психологічних оцінювань є необхідним, корисним та результативним інструментом при вивченні осіб, які перебувають на пробації. Отримані діагностичні дані дозволяють передбачати поведінку засуджених з визначенням оптимального персонального стилю спілкування та індивідуальної траєкторії психокорекційної роботи.

Пробаційні програми під час наглядової пробації сприяють відновленню справедливості, що включає фінансові компенсації потерпілим, громадські роботи або інші види підтримки жертв. Встановлено, що виконання пробаційних програм під час наглядової пробації є ефективним заходом запобігання вчиненню неповнолітніми правопорушень у майбутньому, реабілітації неповнолітніх засуджених, які звільнені з під варти, що дає їм можливість перебувати під постійним контролем і сприяє соціальній адаптації. У свою чергу, випробувальний нагляд – це реалізація соціально-виховних заходів у вигляді громадських або виправних робіт щодо неповнолітніх, яким вже було призначено покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний термін, але замінено громадськими роботами чи виправними роботами; звільнених від відбування покарання з випробуванням; звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення для відбування покарання до виправних центрів.

У підрозділі 4.3 *«Ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації»* постульовано доцільність збільшення частоти застосування покарань, альтернативних тюремному ув'язненню, без ізоляції особи від суспільства, оскільки ефективність покарання забезпечується його невідворотністю, а не жорсткістю. Такий підхід дозволяє сприяти ресоціалізації засудженого та корекції його поведінки безпосередньо у соціумі, не розриваючи його зв'язків з соціальним середовищем, що в свою чергу слугує зменшенню впливу факторів, які можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень повторно.

Наголошується, що пенітенціарна пробація як ефективний інструмент соціальної реабілітації спрямована на підготовку неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. У цьому контексті розроблений проєкт пробаційної програми *«Формування правової культури та свідомості»* спрямований на реабілітацію та соціальну адаптацію засуджених шляхом підвищення їхньої правової свідомості та розвитку правової культури. Така програма базується на впровадженні освітніх та психологічних підходів

для зміни переконань і поведінки учасників й включає: опанування правовими нормами, принципами та процедурами; набуття навичок конфліктології та медіації, а також психологічної підтримки. Через цей комплексний підхід учасники отримують знання про свої права та обов'язки, навчаються вирішувати конфлікти у правомірний спосіб, розуміють наслідки неправомірної поведінки та вивчають альтернативні шляхи взаємодії з суспільством.

Також запропоновані шляхи підготовки працівників служб пробації в частині виконання пенітенціарної пробації, які включають в себе не тільки правову, а й професійну (фахову) компетентність, яка базується на врахуванні особливостей підліткового віку, особливо таких, що впливають на розвиток злочинної поведінки; розумінні та ефективному використанні пробаційних методів, спрямованих на оцінку ризику рецидиву кримінального правопорушення; розробку індивідуального пробаційного плану; мотиваційному консультуванні; впровадженні пробаційних програм для неповнолітніх в частині позитивного впливу на поведінку; розумінні основ медіації та підходів, заснованих на позитивних характеристиках неповнолітнього; оцінці необхідності надання необхідних послуг і визначенні відповідних позитивних дій; встановленні потреб, які зумовлюють протиправність поведінки та вжиття необхідних пробаційних заходів на їх вирішення законним шляхом; вмінні співпрацювати з громадськими організаціями, які займаються благодійністю та волонтерством.

У підрозділі 4.4 «Шляхи вдосконалення постпенітенціарної пробації щодо неповнолітніх» наголошено, що постпенітенціарна пробація як одна з організаційних складових структури кримінального управління з відповідними функціями, є невід'ємною частиною кримінально-правової системи будь-якої країни. Упровадження постпенітенціарної пробації спрямоване не лише до засуджених, а й до правопорушників, які утримуються в місцях позбавлення волі чи обмеження волі, з метою подальшої суспільної адаптації.

Для забезпечення ефективності постпенітенціарного впливу на неповнолітнього необхідно розробити та удосконалити законодавчу базу, а саме Закон України «Про пробацію» в частині визначення повноважень служби пробації стосовно відбору та оцінки правопорушників; проведення пробаційного нагляду; встановлення умов пробації та реалізації програм нагляду й реабілітації. Запропоновано законодавчо деталізувати положення щодо пробації неповнолітніх, а саме: 1) складання списку обов'язків, які можуть бути покладені на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні (виконання громадських робіт; зайняття конкретними видами діяльності для відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням; участь у реабілітаційних програмах; обмеження вільного часу; обмеження часу, проведеного на свіжому повітрі; проживання в пробаційному центрі; участь у психотерапевтичних програмах; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; участь у корекційних програмах для запобігання агресії та девіантного поведінки; завершення початкової, середньої або вищої освіти); 2) визначення переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не включають позбавлення волі:

виправний нагляд під контролем наглядачів; громадський осуд; примусові вибачення перед потерпілими; відшкодування збитків; проходження освітніх курсів у школі або спеціальній школі-інтернаті.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного аналізу доктринальних положень вітчизняних і зарубіжних учених у галузі права та дотичних спеціальностей, актів національного законодавства, міжнародно-правових документів та сталої пенітенціарної практики вирішено важливу наукову проблему, що полягає у формуванні кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення відповідних нормативно-правової регламентації та правозастосовної практики, а саме:

1. Застосування міждисциплінарного підходу (положень адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права, кримінології, педагогіки, психології, теорії управління) дозволило систематизувати напрацювання учених і наголосити на важливості розроблення заходів реагування на протиправну діяльність неповнолітніх. Попри значний масив праць, чимало проблем залишаються актуальними й невіршеними, а основною з них залишається розробка пробаційного механізму щодо неповнолітніх у сучасних умовах, який ґрунтувався б на міжнародно-правових стандартах охорони прав і свобод дітей, апробованій вітчизняною та зарубіжною практикою системі наглядових та соціально-виховних заходів. Потребують цільового вивчення й впровадження у діяльність органу пробації комплекси науково обґрунтованих інструментів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію (мінімізацію) криміногенних чинників; прийняття на цій основі ефективних пробаційних рішень щодо неповнолітніх в частині виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого; виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

2. Пробація щодо неповнолітніх в Україні є ефективним і важливим інструментом їх соціальної реабілітації, а запровадження апробованих позитивних пробаційних програм сприяє побудові безпечного суспільства. Така система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, відіграє ключову роль у виправленні, корекції поведінки, формуванні сприятливих змін особистості, запобіганні повторним порушенням закону. Найбільш ефективним визнається використання щодо неповнолітніх усього комплексу пробаційних заходів на основі взаємодії усіх суб'єктів ювенальної превенції, які в межах повноважень і статутних завдань сприяють створенню належних умов для соціалізації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі.

3. Проведений аналіз зарубіжного досвіду засвідчив, що ключові напрями соціальної роботи з особами, засудженими до покарання з відокремленням від суспільства, включають, зокрема: загальний моніторинг ефективності системи пробаційних заходів; підготовку досудової доповіді з розробленням програм корекції соціальної поведінки та превентивних заходів; координацію виконання кримінальних покарань та примусових робіт; взаємодію соціальних служб у справах дітей з установами виконання покарань; варіанти примирення у системі «жертва-злочинець»; підготовку кадрів для реалізації пробаційних програм. На основі виокремлених моделей організаційної побудови та відомчої підпорядкованості служб пробації в різних країнах підтверджено важливість співпраці між урядом, громадськими організаціями та населенням щодо запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх, координації зусиль та ефективному використанню ресурсів для досягнення цілей пробації, а також міжвідомчої взаємодії стейкхолдерів.

4. Інститут пробації як відносно новий організаційно-правовий механізм виправлення правопорушників є невід'ємною складовою державної пенітенціарної системи у контексті переходу від ментально застарілої карально-репресивної «тюремної» моделі, успадкованої з радянської доби, до більш гнучких форм виправлення й ресоціалізації засуджених, апробованих у більшості провідних країн світу. За своєю соціальною й правовою природою пробація відрізняється від призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, оскільки спрямована на виправлення неповнолітніх, формування толерантності до вчинення протиправних діянь у майбутньому, усвідомлення правопорушником суспільно небезпечних наслідків своєї протиправної поведінки. Завдяки пробації суд одержує поглиблену різносторонню інформацію про підсудних, що сприяє індивідуалізації міри їх відповідальності. У процесі реформування органів пробації в Україні здійснено низку заходів, зокрема: створено систему відповідних державних інституцій, що включає Державну установу «Центр пробації» та уповноважені органи з питань пробації на місцях; розроблено та впроваджено пробаційні програми; закріплено відповідні норми у кримінальному процесі; налагоджено алгоритм взаємодії між установами виконання покарань та органами пробації для підготовки засуджених до звільнення. Також створено комунікаційні платформи для поширення інформації в суспільстві про роль та переваги пробації як перспективної моделі виконання покарання, що поєднує підтримку та мотивацію порушника до змін без ізоляції його від суспільства. Водночас у законодавстві та нормативно-правових актах залишаються численні прогалини та неточності, які потребують подальшого врегулювання.

5. Встановлено, що особи віком 14–18 років, які вчинили кримінальне правопорушення, характеризуються комплексом соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних характеристик; сукупністю поглядів, переконань, потреб, інтересів, життєвих цілей та очікувань, а також інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Тож під час аналізу злочинності неповнолітніх важливо враховувати як об'єктивні (загальні), так і суб'єктивні (специфічні) фактори, що призводять до вчинення кримінального

правопорушення. Неповнолітні, особливо ті, що належать до молодшої вікової категорії, частіше потрапляють в зону ризику, порівняно з дорослими. Особливо вразливі ті, хто походить із сімей, де немає належного піклування та захисту, що може виникати внаслідок функціональної неспроможності родини під впливом об'єктивних чинників, у тому числі воєнного характеру. Урахування вікових та психологічних характеристик впливає на обрання та застосування заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема й рецидиву, а саме щодо неповнолітніх – застосування пробаційних (наглядових та соціально-виховних) заходів.

6. Інститут пробації у комплексі заходів запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх слугує: забезпеченню справедливого правосуддя із вжиттям альтернативних позбавленню волі заходів виправлення; економії витрат на утримання ув'язнених у виховних установах; зменшенню ризиків рецидиву; налагодженню співпраці (комунікації) уповноважених державних структур, їх службових осіб, територіальних громад, громадськості й волонтерських організацій для супроводу неповнолітніх, які перебувають під наглядом пробаційної служби. Концептуальне бачення застосування інституту пробації у запобіганні правопорушенням неповнолітніх включає розроблення проєктів змін та доповнень до законодавства із закріпленням: обов'язків, які покладаються на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні; виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду; процедури пробаційного контролю; гарантій захисту прав неповнолітніх; відповідальності за порушення умов пробації; заходів запобігання корупції та зловживанням з боку уповноважених суб'єктів.

7. Кримінальні процесуальні заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, розподілені на фізично-примусові та психолого-примусові. З огляду на судову практику, з метою запобігання повторним кримінальним правопорушенням до неповнолітніх застосовують найчастіше особисте зобов'язання (44,3 %), домашній арешт (22,2 %) і тримання під вартою (21,2 %). Такий розподіл дозволяє врегулювати різні ситуації, пов'язані з правопорушеннями серед неповнолітніх, забезпечуючи баланс між інтересами суспільства та індивідуальними потребами кожного підозрюваного чи обвинуваченого на основі безумовного дотримання органами правосуддя міжнародних договорів та конвенцій й національного законодавства, детальним вивченням комплексу взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень та розширеного переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії.

8. Досудова доповідь, що складається у формі звіту з необхідними реквізитами, долучається до матеріалів кримінального провадження, не може використовуватися як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, включає розгорнуту соціально-психологічну характеристику неповнолітнього обвинуваченого з оцінкою ризиків вчинення ним повторного кримінального правопорушення, висновком про можливість

виправлення неповнолітнього без обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також рекомендаціями щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

9. Здійснено розподіл (пенітенціарні, профільні, інші) та розкрито зміст повноважень суб'єктів, що забезпечують ресоціалізацію неповнолітніх засуджених. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими має проводитись за індивідуальним планом з урахуванням ризиків повторного вчинення ними кримінальних правопорушень та передбачає різні важелі впливу на мотиваційну, пізнавальну, вольову та міжособистісну сфери особистості.

10. Серед заходів пробаційного характеру саме наглядова пробація найбільш сприяє зменшенню впливу чинника рецидиву злочинності. Постійний нагляд, психологічна підтримка та соціальна реінтеграція допомагають засудженим змінити свою поведінку та уникнути повторних правопорушень. Під час наглядової пробації здійснюється не лише контроль, але й розгорнута соціально-виховна діяльність відповідно до індивідуального плану роботи із засудженим, з урахуванням оцінок ризиків учинення ним відповідних категорій правопорушень. Програми наглядової пробації також включають фінансові компенсації потерпілим, громадські роботи або інші види підтримки жертв, у зв'язку з чим запропоновано зміни та доповнення до ряду пробаційних програм («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Запобігання вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»).

11. Постпенітенціарна пробація є невід'ємною частиною кримінально-правової системи будь-якої країни. Упровадження постпенітенціарної пробації спрямоване не лише до засуджених, а й до правопорушників, які утримуються в місцях позбавлення (обмеження) волі, з метою подальшої їх суспільної адаптації. У зв'язку з цим запропоновано напрями законодавчого удосконалення повноважень служби пробації, зокрема стосовно неповнолітніх, у частині: відбору та оцінки правопорушників; проведення пробаційного нагляду; встановлення умов пробації та реалізації програм нагляду й реабілітації.

12. З метою удосконалення пробації щодо неповнолітніх запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 12 Закону України «Про пробацію», виклавши її у такій редакції: ч. 1: *«Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 12 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх, зокрема, їхнього рівня розвитку та соціально-психологічного стану»*; ч. 2: *«Пробація щодо неповнолітніх має на меті гарантувати їх нормальний фізичний і психічний розвиток, запобігати агресивній поведінці, стимулювати позитивні зміни в особистості та поліпшувати соціальні стосунки, враховуючи індивідуальні потреби та інтереси. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися альтернативні форми покарання та виховання, такі як виховні розмови, соціальна реінтеграція та інші заходи, спрямовані на позитивний розвиток неповнолітнього, включаючи індивідуальну оцінку потреб, розроблення індивідуального плану реінтеграції, підтримку в пошуку роботи, забезпечення*

доступу до освіти, надання житлової підтримки, соціального забезпечення, психологічної підтримки»; ч. 3: «Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити інформацію: щодо впливу криміногенних факторів на поведінку особи, а також конкретні рекомендації стосовно заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень та рекомендації щодо підготовки до ефективної реінтеграції, з метою забезпечення повної та ефективної інформації для подальших рішень і дій у системі правосуддя, соціальної підтримки»; ч. 4: «Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами й службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Також залучаються навчальні заклади, для координації зусиль у забезпеченні нормального фізичного та психічного розвитку неповнолітніх»; ч. 5: «Орган пробації сприяє залученню неповнолітніх засуджених до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти, забезпечуючи при цьому захист прав на освіту, а також професійної орієнтації та підтримує здобуття навичок, які сприятимуть успішному входженню до суспільства після закінчення періоду пробації; здійснює психологічний супровід»; ч. 6: «Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми проводиться із залученням батьків або їхніх законних представників, а також педагогічних працівників навчальних закладів»; ч. 7: «Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх, засуджених до пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у тому числі надання доступу до освітніх та реабілітаційних програм, включаючи заходи підтримки під час реінтеграції»; ч. 8: «Пробація застосовується до неповнолітніх відповідно до цього Закону, з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею, міжнародними актами, Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінально-виконавчим кодексом України»; ч. 9: «Орган пробації зобов'язаний взаємодіяти із фахівцями у галузі психології, педагогіки та інших відповідних сфер для вивчення індивідуальних особливостей неповнолітніх та розробки персоналізованих пробаційних програм»; ч. 10: «У разі застосування альтернативних форм покарання, орган пробації спільно з органами й службами у справах дітей зобов'язаний регулярно оцінювати ефективність заходів та вживати необхідні коригувальні дії для досягнення позитивних результатів»; ч. 11: «Орган пробації зобов'язаний здійснювати моніторинг та оцінку ефективності застосування виховних та реабілітаційних програм для неповнолітніх»; ч. 12: «Орган пробації має право здійснювати регулярні візити та моніторинг місця проживання неповнолітнього з метою перевірки його умов проживання й визначення можливих ризиків для його безпеки, добробуту»; ч. 13: «Орган пробації зобов'язаний співпрацювати з органами у справах дітей та іншими відповідними установами для забезпечення комплексного соціального захисту неповнолітніх, враховуючи індивідуальні

потреби та особливості»; ч. 14: «Пробація має передбачати залучення соціальних працівників та педагогів для надання необхідної підтримки та нагляду за неповнолітніми, які знаходяться на пробачії у формах консультування, психологічної підтримки, освітньої роботи, а та допомоги в процесі соціальної адаптації»; ч. 15: «Процедура реінтеграції неповнолітніх передбачає розроблення та реалізацію індивідуальних планів реінтеграції для кожного неповнолітнього, включаючи підтримку в отриманні освіти, професійної підготовки, а також надання доступу до програм соціальної підтримки та реабілітації».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Гусак А. П. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: кримінологічний аспект: монографія. Луцьк: Вежа-Друк. 2013. 202 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=3uUhU5kAAAAJ&citation_for_view=3uUhU5kAAAAJ:Qo2XoVZTnwC

2. Гусак А. П. Пробація щодо неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: 7БЦ, 2024. 388 с.

Рецензія: Коваленко В. В. Концептуалізація пробачії щодо неповнолітніх в умовах реформування пенітенціарної системи України : рец. на кн.: Гусак А. П. «Пробація щодо неповнолітніх в Україні». *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1 (29). С. 142–145. URL: <https://philosophy.nai.au.kiev.ua/index.php/philosophy/main>

Публікації у виданнях, які включено до наукометричних баз Scopus i Web of Science:

1. Husak A., Apostolyuk O., Shmatkovska T., Chykalo I. Assessment of the rural population economic activity in the system of united territorial communities development: a case study of Volyn region, Ukraine. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*. 2020. Vol. 20. Issue 3. P. 99–108. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_3/Art10.pdf.

2. Fidria Y., Zaradiuk Z., Husak A., Kondratishyna V., Chuprynskyi B. System of principles of the criminal-executive policy of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. № 1. Vol. 11. Special Issue XVIII. P. 16–20. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110118/papers/A_03.pdf.

3. Kyrylenko K., Davydova Z., Derkach L., Zinchuk R., Synelnykova I., Husak A. Postmodern Education as a Factor of Innovative Distance Learning in Quarantine. *Postmodern Openings*. 2022. № 1. Vol. 13. P. 481–497. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3859>.

4. Kuzmichova-Kyslenko Ye., Palamarcuk G., Husak A., Hadzhiieva A., Toporkova M. The Impact of International Human Rights Standards on Ensuring Fair

Criminal Proceedings. *Revista Jurídica Portucalense*. 2024. № 36. P. 275–294. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/36787>.

5. Husak A. Khmelevska N., Zinevych O., Ovcharenko O. Restoration of juvenile justice in the post-war period in Ukraine. *Sapienza: International Journal of Interdisciplinary Studies*. 2025. № 6 (1). URL: <https://journals.sapienzaeditorial.com/index.php/SIJS/article/view/883>.

Публікації у фахових періодичних виданнях України (категорія «Б»):

1. Гусак А. П. Мета, принципи та завдання ювенальної юстиції. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 113–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2013_2_26.

2. Gusak A. The Current Status of Violent Criminality of Minors in Ukraine. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 148–152. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1914/1/1%20gusak.pdf>.

3. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 25. С. 192–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_25_49.

4. Гусак А. П. Commitment of a Crime by a Group of Persons by Prior Collusion. *Історико-правовий часопис*. 2016. Т. 7. № 1. С. 188–192. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10809/1/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf>.

5. Гусак А. П. Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2016. Т. 8. № 2. С. 132–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_28.

6. Гусак А. П. Ювенальна юстиція як необхідний захід захисту основних прав неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2018. Т. 12. № 2. С. 127–131. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16048/1/27.pdf>.

7. Гусак А. П. Неповнолітні засуджені як об'єкти соціально-виховної роботи за умов ізоляції. *Історико-правовий часопис*. 2021. Т. 16. № 1. С. 88–93. URL: <https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/65>.

8. Гусак А. П. Особливості складання досудової доповіді у кримінальному провадженні. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 252–257. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/111>.

9. Гусак А. П. Ресоціалізаційна спрямованість пробації. Проблеми та судження. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 119–126. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/15.pdf.

10. Гусак А. П. Основні криміналістично значущі властивості особи неповнолітнього, що вивчаються при підготовці досудової доповіді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 75–79. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/14.pdf.

11. Гусак А. П. Нормативно-правове регулювання запобіжної діяльності щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2022. Вип. 1 (18). С. 70–78. <https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/105>.

12. Гусак А. П. Сучасна практика та стан запобігання злочинам неповнолітніх засобами пробації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 62. С. 78–82. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc62/16.pdf>.

13. Гусак А. П. Превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. *Вісник Національного технічного ун-ту «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 2(58). С. 104–109. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22701/1/Visnyk%20KPI_2_58.pdf.

14. Гусак А. П. Правові норми профілактики злочинності неповнолітніх правопорушників. *Право та державне управління*. 2023. №1. С. 144–150. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/21.pdf.

15. Гусак А. П. Особливості здійснення пробаційних програм щодо неповнолітніх правопорушників під час наглядової пробації. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. С. 55–61. URL: <https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.06>.

16. Гусак А. П. Особливості використання ювенальної пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 445–448. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/104.pdf.

17. Гусак А. П. Зарубіжний досвід пробації та протидії злочинності засобами пробації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 2 (49). С. 93–99. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v2_2023/18.pdf.

18. Гусак А. П. Вдосконалення превентивних заходів пробації неповнолітніх правопорушників. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 250–256. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf>.

Публікації у періодичних виданнях іноземних держав:

1. Husak A. International Legal Standards Of Juvenile LAW. *Review of Comparative Law*. 2015. № 2. Vol. 21. P. 49–58. URL: https://www.kul.pl/review-of-comparative-law-vol-21-no-2-2015,art_66591.html.

2. Husak A. Sluzba Probacyjna w Ukrainie: Cele, Rodzaje i Zadania, Realizacja Glownych Przepisow Prawa j Probacjii. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich»*. 2019. № 1 (5). P. 55–65.

3. Гусак А. Дослідження проблем пробації неповнолітніх правопорушників. *Area nauki. Lublin*. 2022. P. 24–33. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25623>.

4. Гусак А. П. Ефективність та перспективи впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх злочинців: аналіз теоретичних підходів. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich»*. 2023. №2 (11) P. 63–74. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25624>.

Тези виступів на науково-практичних конференціях:

1. Гусак А. П. Дитина та його правовий статус в контексті ювенального права. *Актуальні питання реформування правової системи України: XII міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 12 берез. 2015 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 185–186.
2. Гусак А. П. Законодавче врегулювання проблем ресоціалізації в ювенальній юстиції. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір: міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 195–196.
3. Гусак А. Кримінально-процесуальний статус неповнолітнього обвинуваченого. *Питання реформування правової системи: XIV міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 16-17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 208–210.
4. Гусак А. П., Ілинч Ю. О. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 14–15 трав. 2019 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 641–643.
5. Гусак А. П. Виникнення уявлень про превентивні цілі покарання. *XVI Актуальні питання реформування правової системи: міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 14-15 черв. 2019 р.). Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 236–238.
6. Гусак А. П. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими: психологічний аспект. *International scientific and practical conference* (Wloclawek, Republic of Poland, 26–27 February, 2021). Wloclawek, 2021. С. 124–127.
7. Гусак А. П. Методи соціально-виховної роботи у виховних колоніях з неповнолітніми засудженими. *Problems of practical application of innovations, methodology and experience: The XXI International Science Conference* (Lisbon, Portugal, 15-16 april, 2021). Lisbon, 2021. С. 64–68.
8. Гусак А. П., Марчук В. Б. Характеристика персоналу установ як суб'єкта соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2021. С. 71-74.
9. Гусак А. П., Стаднюк С. Х. Особливості застосування пробації до неповнолітніх. *Актуальні питання реформування правової системи: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 04-05 черв. 2021 р.). Луцьк: «Завжди Поруч», 2021. С. 98–100.
10. Гусак А. П. Запобігання злочинності органам пробації. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф.* (Луцьк, 9 груд. 2022 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2022. С. 24–26.
11. Гусак А. П. Специфіка реалізації завдань, що покладені на уповноважені органи з питань пробації. *Science, practice and theory: IV International Scientific and Practical Conference* (Токіо, Японія, 1-4 лют. 2022 р.). Токіо, 2022. С. 165–167.
12. Гусак А. П. Значення криміналістичних обліків в превентивній діяльності підрозділів національної поліції України. *Актуальні питання*

превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України: III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 28 квіт. 2023 р.). Кропивницький, 2023. С. 152–155.

13. Гусак А. П. Судово-експертна діяльність в епоху війни: тенденції та стратегії розвитку. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2024. С. 516–520.

Праці, які додатково відображають результати дослідження:

1. Гусак А. П. Варіативність поняття «ресоціалізація». *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 6–20. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf>.

2. Гусак А. П., Гусак П. М. Правова регламентація процесу ресоціалізації в Україні. *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 111–145. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf>.